

Ur *Zenit* 5/73

Not till 'kritiken av personkulten'

Louis Althusser

I officiella sammanhang anses ofta frågan om den period av den kommunistiska rörelsens historia som är förknippad med Stalins namn vara avklarad i och med den 20:e Partikongressens fördömande av personkulten. Detta sätt att avfärda problematiken kritiserar i följande artikel av Louis Althusser i samband med en polemik mot den engelske kommunisten John Lewis, som förekom i *Marxism Today*, teoretiskt organ för det engelska kommunistpartiet. Notan om personkulten förekom inte där utan infördes som ett tillägg i den franska utgåvan. Polemiken med John Lewis kommer i sin helhet att publiceras på svenska i ett urval av Althusser's skrifter som utkommer i Zenitserien.

Althusser diskuterar dels en kritik från vänster dels en kritik från höger av stalinismen. Den förstnämnda utgår från en marxistisk analys och söker förklara vad som inträffade utifrån produktionsförhållanden och klassförhållanden i Sovjetunionen, medan den senare håller sig till juridiska termer och personlighetens roll. Den förra kan sägas finnas representerad i den kinesiska revolutionens praktik medan den senare återfinns i Sovjetunionen och i stor omfattning bland europeiska kommunistpartier.

Som ett grundläggande fenomen i förklaringen av stalinismen ser Althusser ekonomismen inom arbetarrörelsen och dess parhäst humanismen. Den senare fick ju stor utbredning under 50- och 60-talen i och med 'upptäckten' av Marx' ungdomsskrifter och i hela Althusser's verk går som en röd tråd uppgårelsen med denna humanism såsom varande främmande för marxismen.

Zenit-red.

... Inte ett ögonblick faller det J. Lewis in att 'filosofin hänger ihop med politiken som ler och långhalm', att 'i sista hand' den avlägsna men mycket nära frågan i *filosofiska teser* är *politiska* problem eller debatter i den verkliga historien. Inte heller att varje filosofisk text (hans egen inbegripen) 'i sista hand' också är ett politiskt ingrepp i en teoretisk konjunktur och att en av följderna av detta – i dag den viktigaste – är att den också, omvänt, är ett teoretiskt ingrepp i en politisk konjunktur. Inte ett ögonblick faller det honom in att fundera över i vilket politiskt läge mina texter skrivits (eller hans egna), med tanke på vilka teoretiskt/politiska 'effekter' de arbetats ut och publicerats, inom ramen för vilka teoretiska debatter och politiska konflikter jag tog mig för att göra detta eller vilka återverkningarna blev.

Det är ingen som begär att J. Lewis skall känna till Frankrikes politiska och filosofiska historia in i minsta detalj. Ingen begär att han skall känna till varje tur i kampen mellan olika idéer, varje liten vändning eller varje smärre misstag som begåtts inom det franska partiet allt sedan kriget, och mellan 1960 och 1965. Men, någon måtta får det vara. Vi kommunister har alla en gemensam historia, en lång, sträng, hänförande och smärtsam gemensam historia. Denna historia har i hög grad varit beroende av den III:e Internationalen, och har allt sedan 30-talet präglats av Stalins 'linje' och politiska ledning. Vi kommunister har alla en gemensam egendom i folkfronterna, spanska inbördeskriget, kriget och det antifascistiska motståndet, den kinesiska revolutionen – men också i några formuleringar och ord av förment 'vetenskaplig' karaktär som inte var annat än ideologiska, men som täckte praktiker av

mycket säreget slag.(1) Vi kommunister har alla en gemensam egendom i Chrusjtjovs 'kritik av personkulten' på 20:e partikongressen, och splittringen inom den kommunistiska världsrörelsen. Vi kommunister har alla en gemensam egendom i den kinesiska kulturrevolutionen, vad vi än tycker om den, och maj 68 i Frankrike. Och dessa vändpunkter skulle man helt kunna bortse från, 1972, och 'tala filosofi' marxister emellan ...

Det vore att inte ta saken på allvar. Ty, om vår historia skall bli fattbar för oss är det faktiskt nödvändigt att man någon gång försöker kalla sakerna vid deras *namn*, och därför, som marxist, undersöker dem omsorgsfullt, också om man först så småningom kan precisera *namnet*, dvs det *begrepp* de förtjänar. Lika litet som Marx' historia och för den delen lika litet som historien under de tragiska och ärofulla första tjugo åren av seklet är vår historia en historia som likt en trög flod flyter fram i fasta och i förväg utstakade fåror. Också om man håller sig till den tid som nyligen förflutit – den tid man minns och som kastar sin skugga övernuet – finns det ingen som kan förneka att vi i trettio år (vars prövningar, mod och dramer förföljer oss) behärskats av en politik som präglats av en linje och en praktik som man i brist på ett begrepp bör beteckna med ett egennamn: 'stalinsk'. Och nu skulle vi ha lämnat detta på ett naturligt sätt i och med Stalins död och innebörden i (och konsekvenserna av) ett enkelt ord – 'personkulten' – som uttalades vid SUKP:s 20:e kongress som 'det sista ordet' (i varje upptänklig mening) i frågan? Jag skrev på sextioalet i en filosofisk text som J. Lewis har framför sig att begreppet 'personkult' var 'ett *begrepp* som är *omöjligt att finna i den marxistiska teorin*', att det inte hade något som helst kunskapsvärde, att det inte förklarade någonting, att det lämnade oss i mörkret. Det var tillräckligt klart sagt då. Det är fortfarande klart.

'Ett begrepp om är omöjligt att finna i den marxistiska *teorin*'. Detta är något man måste inse. Begreppet 'personkult' var, så som det fördes fram och användes – dels teoretiskt, dels politiskt – inte en enkel benämning. Man nöjde sig inte med att beteckna *fakta* ('övergrepp', 'brott mot den sovjetiska lagligheten'). Man begåvade det samtidigt – och gjorde det öppet – med *teoretiska* (förklarande) anspråk. Begreppet 'personkult' ålades att svara för det 'väsentliga' i de företeelser det betecknade. Och det är på så sätt som det använts politiskt.

Detta pseudobegrepp som lanserades med sedvanlig dramatisk pompa betecknade förvisso ett antal praktiker: 'övergrepp', 'misstag' och i vissa fall 'förbrytelser'. Det förklarade emellertid ingenting av förutsättningarna för dylika praktiker, ingenting av deras orsaker, eller med andra ord deras *inre* bestämning och följaktligen ingenting av deras former(2). Detta pseudobegrepp kunde endast vilseleda dem som det var ägnat att stärka. Behöver det uttryckas ännu tydligare? Att reducera de allvarliga händelserna under trettio år av sovjetisk och kommunistisk historia till denna pseudoförklaring med hänvisning till 'kulten' var inte, och kunde inte vara, ett misstag eller en fadäs av en antireligiös intellektuell. Det var, och det vet vi alla, en politisk handling av de ansvariga ledarna, ett bestämt *ensidigt* sätt att förhålla sig till problemen. Problemen är här inte det som vulgärt kallas 'stalinismen'. Om man inte skall förmena sig att *tänka*, om man söker ett begrepp (om än provisoriskt) tror jag att det är nödvändigt att tala om problemen som *den 'stalinska' avvikelsen*(3). Härav följer också att det finns ett bestämt sätt *som man inte skall behandla problemen på*, nämligen det sätt – och det förekommer fortfarande – som innebär att man söker orsakerna till betydelsefulla händelser och till deras former i vissa bristfälligheter i den *juridiska* överbyggnadens praktiker ('övergrepp på den socialistiska lagligheten'). På grund av sakens allvar och varaktighet ifrågasätter man däremot inte (ens hypotetiskt!) den uppsättning Statsapparater som tillsammans utgör överbyggnaden (den repressiva Apparaten, de ideologiska Apparaterna, inklusive Partiet) och framför allt undviker man att beröra kärnan: *motsättningarna* i socialismens uppbyggnad, dels i dess linje, dvs i de rådande Produktionsförhållandena, i klassförhållandena, och dels i klasskampen, som i en formulering som inte dementerats

förklarades ha 'upphävts' i Sovjetunionen. Ändå är det ju där man måste söka de inre orsakerna till 'kulten' – även med risk att finna andra fakta.

Det är naturligtvis så att allt inte finns i allt i varje ögonblick – den tesen är inte marxistisk – och det är inte nödvändigt att åberopa hela basen och hela överbyggnaden för att reglera en enkel juridisk detalj, om det verkligen rör sig om en detalj, och blott en juridisk sådan. Men den 'stalinska' avvikelserna som detalj! Som en enkel juridisk detalj! Det är naturligtvis sant att man inte i varje ögonblick och inte heller i detta ögonblick kan rekonstruera det som åren har rivit ner – den tesen är inte marxistisk. Det är naturligtvis sant att det finns historiska byggnader som till den grad är sammanvuxna och hopmurade med grannhusen som omger och stöttar upp dem att man inte helt enkelt kan angripa dem 'med ett raskt snitt' för att frilägga dem och få luft. Ibland måste man gå fram 'med varsamhet'. Men den 20:e kongressens varsamhet!

Den version av den 'stalinska' avvikelserna vi fick, i form av officiella deklamationer, påtalade vissa fakta men i avsaknad av marxistiska förklaringar lyckades den inte *avgränsa sig* från fördömanden som framförts långt tidigare, dels från den mest antikommunistiska borgerliga ideologin, dels inom den trotskistiska 'antistalinistiska' teorin. Den version vi fick inskränkte sig till 'brott mot den socialistiska *lagligheten*' samtidigt som kommunisterna i USSR och i världen hade en ojämförligt mer 'vittgående' erfarenhet av vad det gällde. Den 'stalinska' avvikelserna i denna version kunde inte, utöver de 'klassiska' antikommunistiska och anti-sovjetiska sätten att utnyttja den, framkalla annat än två reaktioner. *Antingen en kritik från vänster* som är beredd att tala om avvikelse, också om den är ytterst motsägelsefull, och som, för att *karaktärisera* den företar en seriös undersökning av dess grundläggande historiska orsaker. J. Lewis må förlåta mig, men undersökningen gäller inte Människan (eller Personligheten) utan överbyggnaden, produktionsförhållandena eller med andra ord läget i förhållandet mellan klasserna och klasskampen i USSR. En dylik kritik – men också bara den – kan med sakkännedom inte bara tala om övergrepp på Rätten utan också om orsakerna till övergreppen. *Eller också en kritik från höger* som håller sig uteslutande till vissa aspekter av den *juridiska* överbyggnaden och som följaktligen mycket väl kan åberopa Människan och hennes Rättigheter, eller kontrastera Människan mot brott mot hennes rättigheter (eller 'arbetarråden' mot 'byråkratin').

Sanningen är att man praktiskt taget aldrig *hörde* annat än en typ av kritik, nämligen den sistnämnda. Den officiella kritiken av 'kulten', av 'övergrepp mot det socialistiska rätts-systemet' nonchalerade den hårdföra borgerliga antikommunismen och lyckades inte bemöta den trotskistiska antistalinismen och försåg härigenom båda med ett *oväntat* historiskt argument. Båda fick möjlighet att rättfärdiga sig, en andra andning och ny livskraft. I förbigående kan sägas att detta förklarar en stor del av vissa fenomen som kan förefalla paradoxala. Dels t ex det förhållandet att femtio år efter Oktoberrevolutionen och tjugo år efter den kinesiska Revolutionen förstärks organisationer som existerat i fyrtio år och som *aldrig har hemfört någon som helst historisk seger* (ty till skillnad från dagens 'vänsterister' är de organisationer och de har en teori): de trotskistiska organisationerna. För att inte tala om 'effektiviteten' i den borgerliga antisovjetismen, trettio år efter Stalingrad!

I alla händelser hade vi inte behövt vänta länge för att se den officiella kritiken av den 'stalinska' avvikelserna i termer av 'personkult' få oundvikliga ideologiska effekter i detta läge. Efter den 20:e kongressen skedde en obestämd öppning åt höger bland 'intellektuella' marxister och kommunister – vi håller oss här till dem – inte bara i de kapitalistiska länderna utan också i de socialistiska länderna. Det är naturligtvis inte fråga om att utan vidare jämställa de intellektuella i de socialistiska länderna med marxisterna i väst – allra minst den politiska massprotesten i 'socialism med ett *mänskligt* ansikte' hos kamraterna i Prag med 'den totala humanismen' hos Garaudy eller någon av hans sort. Där kunde man inte ens välja

sina ord (orden hade inte samma innebörd) och inte heller välja sin väg. Men här! Man sällade sig till socialdemokraterna och klerkerna (som dittills haft praktiskt taget fullständigt monopol på detta) i *exploateringen* av Marx' ungdomsverk för att där utläsa en ideologi om Människan, om Friheten, om Alienationen, om överskridandet osv – detta utan att fråga sig om dessa föreställningar som *system* var idealistiskt eller materialistiskt, om denna ideologi var småborgerlig eller proletär. 'Ortodoxin' som J. Lewis talar om blev nästan helt dränkt av detta – och nu menar jag inte Stalins 'tänkande' som fortsatte – och fortsätter – att klara sig bra långt från detta rabalder, i sina grundvalar, sin 'linje' och i vissa av sina praktiker. Jag talar helt enkelt om Marx' och Lenins teori.

Det var i den situationen jag så att säga av en 'tillfällighet' i form av en redogörelse för några sovjetiska och östtyska artiklar som översatts till franska ('Om den unge Marx' i tidskriften *La Pensée* 1960) kom att agera efter bästa förmåga och med de medel som stod till mitt förfogande för att försöka bekämpa den smitta som 'hotade' genom att kritisera vissa idéer och formulera några problem. Det var så det var. I början var vi inte särskilt många och J. Lewis har rätt i att 'vi' ropade 'i öknen' eller i vad somliga kunde tro var 'öknen'. Men man måste misstro det här slaget av 'ökna' eller rättare sagt förstå att ha förtroende för dem. I verkligheten har 'vi' aldrig någonsin varit ensamma. Kommunisterna är aldrig ensamma.

Gentemot idealistiskt-högerinriktade tolkningar av den marxistiska teorin som 'filosofi om människan', av marxismen som teoretisk humanism, gentemot den systematiska förvanskningen än positivistisk, än subjektivistisk – av den marxistiska vetenskapen och 'filosofin', gentemot den relativistiska historicismen både i höger- och vänsteropportunistisk tappning, gentemot den evolutionistiska reduktionen av den dialektiska materialismen till den 'hegelianska' dialektiken, ja, på ett allmänt plan gentemot borgerliga och småborgerliga positioner försökte jag, eller försökte vi, vilket värde det nu hade och till priset av ofullkomligheter och misstag försvara några centrala idéer. De kan sammanfattas i en enda: Marx' radikala egenart, hans revolutionära landvinningar både inom teorin och inom politiken i förhållande till den borgerliga och småborgerliga ideologin som han var tvungen att *bryta* med för att bli kommunist och grundlägga vetenskapen om historien. Den ideologin måste vi även idag åter bryta med för att bli, förbli eller åter bli marxister.

Formerna kan ha förändrats men grunden är väsentligen den samma som för 150 år sedan eller mer. Denna borgerliga ideologi är den *härskande* ideologin som med all sin tyngd vilar över arbetarrörelsen och hotar rörelsens livskraft om man inte beslutsamt kämpar mot den utifrån de *egna positionerna*; dessa är avlägsna och främmande för den borgerliga ideologin eftersom de är *proletära*. Denna borgerliga ideologi består i sitt innersta väsen av paret *ekonomism/humanism*. Bakom filosofins abstrakta kategorier som tjänar som högtidsdräkt för den borgerliga ideologin var det detta par jag avsåg när jag samtidigt angrep *dels* den teoretiska humanismen (märk väl, teoretiska, och inte något ord eller några satser eller ens något generöst förhållningssätt, utan en *filosofisk* utläggning där 'människan' är en kategori i *teoretisk mening*) *dels* också *ekonomismen* som i vulgärhegelianska eller vulgär-evolutionistiska former ingår i samma enhet.

Det finns nämligen ingen (åtminstone ingen revolutionär marxist) som efter Marx kan missta sig i fråga om detta: när de humanistiska litanerna allt under det klasskampen rasar håller sig i främsta ledet på den teoretiska och ideologiska scenen är det alltid ekonomismen som i bakgrunden drar fördel av detta. Också när den humanistiska ideologin varit revolutionär, som under feodalismen, har den alltid varit djupt borgerlig. I det borgerliga klassamhället har den alltid, liksom nu, kamouflerat ekonomisk och ekonomistisk klasspraktik, alltid styrts av produktionsförhållandena, utsugningen och marknaden, och av rättssystemet, vilka alla är *borgerliga företeelser*. I det borgerliga klassamhället är det alltid så att den humanistiska ideologin hotar arbetarklassen – om den inte är ett missriktat penndrag eller en blomma i den

politiska retoriken utan av varaktigt och organiskt slag. Den hotar att i arbetarklassens organisationer, som inte undgår att smittas av den härskande ideologin, kamouflera en *ekonomistisk* tendens som till sin innebörd står helt i motsättning till proletära klasståndpunkter. De Mänskliga Rättigheternas hela historia som uppdragats i *Kapitalet* vittnar om detta: bakom Människan är det Bentham som tar hem spelet.(4) En hel period av II:a Internationalens historia – vars dominerande tendens fördöms av Lenin – vittnar om detta: bakom Bernsteins nykantianska idealism är det ekonomismen som tar hem spelet. Finns det någon som på fullt allvar kan säga att hela denna långa historia, alla dessa konflikter och alla hot ligger bakom oss och att vi för alltid lämnat dem, att vi för alltid är utom all fara?

Jag talar om *paret* ekonomism/humanism. Det är ett sannskyldigt par där de två komponenterna kompletterar varandra. Det är inte en tillfällig kombination utan ett organiskt par av ett och samma ursprung. Det uppkommer spontant, dvs med nödvändighet, ur de borgerliga produktions- och utsugningsförhållandena, *och* samtidigt ur den borgerliga Rättens praxis och ideologi som rättfärdigar de kapitalistiska produktions- och utsugningsförhållandena och reproduktionen av dessa.

Klart är att den borgerliga ideologin är i grunden *ekonomistisk*, att kapitalisten betraktar allt ur marknadens perspektiv och med tanke på de materiella villkor (de varor som produktionsmedlen är) som medger att han utsuger *just den* ytterst speciella 'vara' som den mänskliga arbetskraften är. Han ser således allt i termer av *tekniker* för utvinnande av mervärdet (som ingår som en del i kapitalistisk arbetsorganisation och arbetsdelning), i termer av utsugningens teknologi, sin egen 'räntabilitet' och sin egen *ekonomiska* expansion. Han ser allt ur den kapitalistiska ackumulationens synvinkel. Och vad gör den borgerlige Ekonomisten? Marx visade att han inte ens sedan han höjt sig till kapitalismens nivå gjorde annat än att teoretiskt utveckla kapitalistens ekonomiska ståndpunkt och detta inom ramen för den 'politiska ekonomi' som Marx '*kritiserade*' såsom *ekonomistisk*.

Men samtidigt är det klart att denna ekonomism har sitt andra jag, som täckmantel, alibi och 'hederssak', nämligen humanismen eller den borgerliga liberalismen som bygger på kategorier som hör hemma inom den borgerliga *Rätten* och den juridiska ideologin – materiellt oumbärlig för den borgerliga Rätten: Individens frihet, dvs principen om frihet att förfoga över sig själv, att bestämma över sig själv, sin vilja och sin kropp (Proletären: en Individ som är 'fri' att sälja sig!). Frihet att förfoga över sina ägodelar (privategendomen: den reella, den som gör andra oegentliga – ägandet av produktionsmedlen).

Paret ekonomism/humanism har således sitt gemensamma ursprung i det kapitalistiska produktionssättet och utsugningen och den knutpunkt där dessa två ideologier ingår förening och blir ett *par är det den borgerliga Rätten* som samtidigt som den rättfärdigar de kapitalistiska produktionsförhållandena, tillhandahåller sina kategorier som näring till den liberala och humanistiska ideologin, inklusive den borgerliga filosofin.

Men, när detta borgerligt ideologiska par tränger in i marxismen, 'när det för sin kamp, inte inom sitt eget område, utan på marxismens allmänna fält, i egenskap av revisionism' (Lenin), vad händer då? Ideologin förblir vad den var, en *borgerlig* ståndpunkt, men som nu 'fungerar' i hjärtat av marxismen. Det kan låta otroligt, men arbetarrörelsens hela historia och Lenins teser bekräftar följande(5): själva marxismen kan under vissa omständigheter betraktas, behandlas och till och med *praktiseras utifrån en borgerlig ståndpunkt*. Inte bara av 'kateder-marxister' som reducerar marxismen till en akademisk utläggning i borgerlig sociologi – de är aldrig annat än den härskande ideologins 'funktionärer' – utan av fraktioner av arbetarrörelsen och deras ledare.

Det gäller styrkeförhållanden i klasskampen men samtidigt också *klasståndpunkt* i klasskampen, i 'linjen', i organisationen och 'praktikerna' i arbetarrörelsens klasskamp. Det är m a

o en historisk form där föreningen mellan arbetarrörelsen och den marxistiska teorin – det enda som kan göra ‘rörelsen’ *objektivt* ‘revolutionär’ (Lenin) – kan hålla stånd eller ge vika inför vad man för att göra sig förstådd kanske också kan kalla en ‘förening’ men då en helt annorlunda ‘förening’, nämligen mellan arbetarrörelse och den borgerliga ideologin.

När paret ekonomism/humanism förekommer inom marxismen ändrar det knappast form, även om det delvis (men bara delvis) ändrar språkbruk. Humanismen förblir humanism. Socialdemokraternas tonvikt ligger inte alls på *klasskampen* och dess avskaffande, genom *arbetarklassens* frigörelse, utan på försvaret av de mänskliga Rättigheterna, friheten och rättvisan, dvs frigörelse eller utveckling av ‘personligheten’ i största allmänhet eller också av ‘den totala personligheten’. Ekonomismen förblir ekonomism, t ex genom att man förhärskar Produktivkrafternas utveckling, deras ‘socialisering’ (vilken?), den ‘tekniskt-vetenskapliga revolutionen’, ‘produktiviteten’ osv.

Finns det någon anledning att alls göra jämförelser? Ja. Och att blottlägga vad det är – då som nu – som gör det möjligt att identifiera det ideologiska paret ekonomism/humanism som borgerligt, nämligen bortsmusslandet av det som inte ryms vare sig i ekonomismen eller i humanismen, *bortsmusslandet av produktionsförhållandena och av klasskampen*.

Bourgeoisien må i sin ideologi *tiga* om produktionsförhållandena och om klasskampen, för att förhärskar ‘expansionen’ och ‘produktivitetsökningen’ samtidigt som den förhärskar Människan och hennes frihet. Det är borgarklassens ensak, det är i sin ordning. Det är dess ordning. Denna tystnad tjänar bourgeoisien och lämnar fältet fritt för paret ekonomism/humanism, detta uttryck för *den borgerliga ståndpunkten*, att verka för att dölja, säkra och reproducera utslagningsförhållandena. Men det är en helt annan sak när arbetarnas Partier före Revolutionen, eller till och med efter, också de *tiger* (eller tiger halvt om halvt) om produktionsförhållandena och klasskampen och deras konkreta *former*(6) för att samfällt förhärskar *dels* Produktivkrafterna och *dels* Människan! Om det inte bara rör sig om några ord eller någon utläggning utan om en linje och en konsekvent praktik kan man – som Lenin beträffande den II:a Internationalen – vara viss om att den borgerliga ståndpunkten smittar av sig, att den kan hota och t o m behärska den *proletära ståndpunkten* inom marxismen *själv*.

När nu den II:a Internationalen aktualiserats låt oss säga några ord om den III:e, om den sista 10-årsperioden. Varför skall man när allt kommer omkring *tiga* om det som bränner på läpparna? Varför skall man åter med tystnad sanktionera den officiella tystnad som härskar (utfylld med högröstade eller förlägnade ‘förklaringar’) över en period vars mod, storhet och färdighet vi själva har upplevt eller känner till? Varför skulle vi inte – hur vanskligt det än kan vara att tala klarspråk – försöka förstå inte bara förtjänsterna hos den kommunistiska världsrörelsen utan också de oundvikliga *motsättningarna* i dess ståndpunkter och dess linje (och hur den hade kunnat undvika dem, i synnerhet under denna tragiska period)? Jag fruktar att man en vacker dag kommer att tvingas inse att det inom rörelsen fanns en särskild *tendens* som tidigare hölls i schack av Lenin och som vid en given tidpunkt inte längre kunde bemästras och till slut kom att i tysthet spela den dominerande rollen. Jag fruktar att man, av skäl som kan framstå som pragmatiska men som utan tvivel är av mer grundläggande natur, kommer att dröja med att klart och tydligt formulera den ‘hypotes’ jag nu tar risken att föra fram, i form av några nödvändigtvis schematiska påståenden, *för att de skall underkastas en genuin marxistisk analys*:

1. Den kommunistiska världsrörelsen har i olika utsträckning och olika former, allt efter land och organisation, ända sedan 30-talet påverkats av en och samma avvikelse. Den kan provisoriskt kallas den ‘stalinska’ avvikelserna.
2. Om man bevarar sinnet för proportioner, dvs om man beaktar de väsentliga skillnaderna men bortser från de mer iögonenfallande företeelserna (de som man inom kommunistpartierna brukar hänföra till ‘personkulten’ eller till ‘dogmatismen’) – de är visserligen utomordentligt

viktiga men av underordnad historisk betydelse – kan den stalinska avvikelsen i *sina omvandlade former* (beroende på klasskampens tillstånd i världen som helhet, förekomsten av en enda socialistisk Stat, och på att bolsjevikernas Parti utövade statsmakten) betraktas som *en form av postum revansch från II:a Internationalen*, som ett återuppsykande av dess huvudtendens.

3. Denna huvudtendens var emellertid som bekant i grunden *ekonomistisk*.

Detta är bara en hypotes, och jag vill antyda några riktmärken. Hypotesen reser naturligtvis oerhörda problem – de mest uppenbara är följande: hur har en i huvudsak ekonomistisk tendens kunnat förenas med och i omvandlad form producera de effekter i överbyggnaden som vi känner till? *Vilka* var de materiella förutsättningarna för att denna tendens skulle kunna få dessa konsekvenser i det rådande läget? *Hur* har denna tendens, som från och med en viss tidpunkt hade sitt centrum i Sovjetunionen, kunnat sprida sig i hela den kommunistiska världsrörelsen, och under vilka, eventuella olika, former?

Om någon blir förbryllad över den kopplingen jag antyder mellan ekonomismen i II:a Internationalen och den 'stalinska' ekonomismen och avvikelsen vill jag först och främst säga: se efter vilken analysprincip det är som Lenin *först* förordar och använder i början av kapitel VII i *II:a Internationalens sammanbrott* när det gäller att förstå en *avvikelse*. Det första man skall göra är att undersöka om den har någon '*förbindelse med någon tidigare strömning inom socialismen*'. Det är inte fråga om någon vulgär 'historicism' utan om att det i arbetarrörelsens historia finns en kontinuitet i svårigheterna, i problemen, i *motsättningarna* inom rörelsen och i deras riktiga lösning, och följaktligen också i *avvikelserna*. Denna kontinuitet är ett uttryck för att det är en och samma klasskamp som arbetarrörelsen för mot bourgeoisin, att det är en och samma klasskamp (ekonomisk, politisk och *ideologisk-teoretisk*) som bourgeoisin för mot arbetarrörelsen. Det är denna kontinuitet som är grunden till de 'postuma revanscherna' och 'återuppsykandena'.

Jag vill också säga att mina schematiska och outvecklade hypoteser rymmer allvarliga politiska frågor, men allvarligare är vissa möjliga tolkningar som till varje pris måste undvikas. Tänk på hur Lenin, som med yttersta oförsonlighet bekämpade den idealistisk-ekonomistiska tendenser inom II:a Internationalen, behandlade denna organisation – det hände aldrig att han *reducerade* II:a Internationalen till dess avvikelse. Han urskiljde olika perioder i dess historia, gjorde åtskillnad mellan huvudsak och bisak. Han tillskrev den alltid inför arbetarrörelsen förtjänsten av att ha utvecklat den proletära klassens kamporganisationer, fackföreningarna och arbetarpartierna. Han tvekade t ex aldrig att citera Kautsky eller att försvara Plechanovs filosofiska arbete. I likhet med dessa – och av ojämförligt starkare och mer uppenbara skäl – kan aldrig Stalin *reduceras* till den avvikelse man förknippar med hans namn, och ännu mindre den III:e Internationalen som han efter 1930 kom att dominera. Han har annat som talar för honom inför historien. Han förstod att det var *nödvändigt* att ge upp tanken på det nära förestående underverket 'världsrevolutionen' och därför ge sig i kast med att 'bygga socialismen' i ett enda land och han drog konsekvenserna: att försvara det till varje pris som basen för socialismen i hela världen, att under imperialismens belägring göra det till en ointaglig fästning och att därför först och främst förse det med en tung industri. Från denna industri kom stridsvagnarna som vid Stalingrad hjälpte det hjältemodiga sovjetiska folket i kampen på liv och död för att befria världen från nazismen. Vår gemensamma historia finns där *också*. Trots missbildningarna, karikatyrerna och tragedierna som är ett med denna historia lärde sig miljoner kommunister att leninismens grunder existerade, även om Stalin 'lärde ut' dem som dogmer.

Om man är beredd att med sinne för proportioner tala om en postum revansch för den II:a Internationalen måste man vara klar över att det är en revansch i en helt ny tid, under helt nya

villkor och, givetvis, i helt nya *former*, och att någon bokstavlig jämförelse inte är möjlig. Trots dessa betydande olikheter och paradoxala former kan man emellertid tala om revansch, om återgång till eller om återuppdykande av en tendens som i *grunden* är den samma – den tendens som finns i en ekonomistisk *uppfattning* och 'linje.' Inbegripna i denna tendens är då brutala och på sitt sätt 'humanistiska' deklamationer ('Människan, det mest värdefulla kapitalet'),⁽⁷⁾ och motiveringarna och bestämmelserna i den sovjetiska Konstitutionen från 1936 som förblivit död bokstav.

Om det är så här det förehåller sig, om den 'stalinska' avvikelserna inte låter sig reduceras till 'brott mot den socialistiska lagligheten', om den har mer djupliggande historiska orsaker, dels i *uppfattningen* om klasskampen, dels i *klasståndpunkten* och om ryssarna i fortsättningen skonas från *juridiska* övergrepp då har vi inte, varken vi eller de, avlägsnat oss från den 'stalinska' avvikelserna (och varken dess orsaker, dess mekanismer eller dess effekter har gjorts till föremål för en 'konkret analys', dvs en marxistisk och vetenskaplig analys) genom ett underverk i form av fördömandet av 'personkulten' eller genom ett tålmodigt tillrättaläggande utan vägledning av någon analys. Man kan under dessa omständigheter, med alla de saker vi känner till från förr och nu, inklusive den officiella tystnaden som sanktionerar dem, vara förvissad om att den stalinska 'linjen' – nu befriad från 'brott' mot 'lagen', dvs 'liberaliserad' (ekonomism och humanism hör ju ihop) överlevde Stalin och, väl att märka! den 20:e Kongressen. Man kan till och med hålla för troligt att bakom ordridåerna som är uttryck för de olika varianterna av 'humanism' – vare sig den är kontrollerad eller inte – gör denna 'linje' en respektabel karriär, i en tystnad som ibland är språksam och ibland tystlåten – en tystnad som stundtals hävs av en ofattbar explosion eller av en brytning.

För att nu inte utelämnat något skall jag framföra ytterligare en riskabel hypotes och den kommer säkert att 'tala' till specialisten på kinesisk politik John Lewis. Om man tänker på hela vår historia från 40 år tillbaka eller mer tror jag att när man gör upp bokslutet (och det är inte lätt att göra) kommer man att finna endast en *historisk* 'kritik' (från vänster) och den är dessutom *samtidig* med just denna avvikelse; till största delen fanns den före den 20:e kongressen. Det är en konkret kritik, en kritik i handling, i kampen, linjen, praktikerna, deras principer och former: den tyst handlande kritik som den kinesiska Revolutionen genomförde i sin historias politiska och ideologiska strider, från den Långa Marschen till Kulturrevolutionen och dess resultat. Kritik *på håll*. Kritik 'bakom kulisserna'. En kritik man måste gå in i och uttyda, och en kritik med *motsättningar* – om inte annat på grund av den bristande överensstämmelsen mellan handlingarna och texterna. Hur som helst är det en kritik man kan lära av för att pröva våra teser eller m a o för att försöka se klart när det gäller vår egen historia. Men också här är det givetvis nödvändigt att tala i termer av tendenser och särskilda former – utan att för den skull låta formerna som uttrycker tendensen dölja själva tendensen och motsättningarna i den.

Om jag nu efter min begränsade förmåga lyckats återspegla något av dessa historiska strider och påvisa existensen av vissa reella problem bakom de ideologiska effekterna, i så fall har jag också bara gjort min plikt som kommunistisk filosof.

Detta var några av de mycket konkreta 'frågor' – vars politiska karaktär man inte kan missta sig på – som omger ett filosofiskt arbete, ett arbete som påbörjades för 10 år sedan,

John Lewis har inte begripit någonting av allt detta! Det är tråkigt för oss. Men för hans egen skull är det bra. Det skulle nämligen vara mycket allvarigare om han förstått men ändå tigit, för att inte råka illa ut.

Paris, juni 1972

Övers. Ewa Rappe

Noter

1. Några exempel på det teoretiska planet. Den ekonomiska evolutionismen i *Om den dialektiska och historiska materialismen* av Stalin. Bortsmusslandet av den historiska roll Trotskij och andra spelade under revolutionen (*SUKP(b):s historia*). Tesen om klasskampens skärpning under socialismen. Tesen 'allt beror på kadrerna' osv. Hos oss: tesen om 'borgerlig vetenskap/proletär vetenskap', tesen om 'den absoluta utarmningen', osv.
2. För marxismen är förklaringen till varje företeelse i sista hand *inre*; det är den inre 'motsättningen' som är 'drivkraften'. Yttre förutsättningar är verksamma genom att den 'utlöser' den inre motsättningen som de betingar. Vadan denna precision? Därför att vissa kommunister som finner 'förklaringen med hjälp av 'kulten' alltför knapphändig gärna vill tillfoga ett *komplement*, vilket inte skulle kunna vara annat än *yttre*, som t ex en förklaring som hänvisar till den kapitalistiska inringningen, dvs till en företeelse vars existens ingen kan förneka. Marxismen tycker inte om komplement. Om behovet av komplement är alltför stort finns det anledning att misstänka att man inte begripit den inre orsaken.
3. Beteckningen 'stalinismen' som undvikits av de sovjetiska ledarna men som varit mycket populär bland borgerliga ideologer och trotskister innan den nådde även kommunistiska kretsar har i stort sett samma 'olägenheter' som termen 'personkulten'. Den betecknar en *verklighet* som oräkneliga kommunister lärt känna, antingen på ett direkt och tragiskt sätt eller indirekt och kanske mindre svårartat. Också denna beteckning har teoretiska anspråk, hos de borgerliga ideologerna och hos många trotskister. Men den *förklarar* ingenting. För att komma i närheten av en marxistisk förklaring, för att över huvud taget kunna ställa problemet med att förklara dessa fakta, är det nödvändigt att föra fram *marxistiska begrepp*, och undersöka om de är användbara. Det är därför jag föreslår begreppet '*avvikelse*', som faktiskt är helt '*möjligt att finna*' i den marxist-leninistiska teorin. Man kan då, till att börja med, tala om en stalinsk 'avvikelse' – till att börja med, ty om man talar om avvikelse innebär det med nödvändighet att nästa steg blir att *karakterisera* den, att säga av vad den består, och också det i marxistiska termer. En sak torde stå klar redan nu: om man talar om en '*stalinsk*' avvikelse innebär det inte att man förklarar den med hänvisning till en individ som skall vara dess 'orsak'. Adjektivet betecknar förvisso en historisk person, men först och främst en bestämd *period* i den internationella arbetarrörelsens historia.
4. Karl Marx, *Kapitalet*, 1, 537 (Cavefors).
5. Jfr. *Marxismen och revisionismen, II:a Internationalens sammanbrott, Renegaten Kautsky*, etc.
6. Lenin: i 'övergången' mellan kapitalismen och kommunismen finns klasserna kvar, och klasskampen, men i *nya former*.
7. Stalins formulering (red. anm.).